

RECONSTRUCTIE VAN EEN 18E-EEUWS WAAGGEBOUW TE VEGHEL

W. CORNELISSEN

In gemeentearchieven treffen we diverse oude bestekken aan, waarin vrij gedetailleerd de „condities en voorwaarden” worden beschreven voor het bouwen of herstellen van raadhuizen, scholen, pastorieën, schuurkerken, kerktorens, schutskooien enz. Bouwtekeningen worden doorgaans niet aangetroffen en in veel gevallen geeft het bestek ook niet aan, dat er een tekening zou zijn geweest. Omdat de bestekken zo nauwkeurig zijn beschreven, is het mogelijk gebleken, daarvan een reconstructietekening samen te stellen. Zo kunnen soms onbekend gebleven gebouwen, weer „tot leven” worden geroepen. Voor bouwkundigen, maar ook voor heermkundigen met enig bouwkundig inzicht is dat een boeiend werk, dat tot verrassende resultaten kan leiden. Een modelbouwer kan het gebouw in miniatuur uitvoeren, dat bij tentoonstellingen e.d. belangstelling zal trekken.

Van het waaghuis te Veghel, gebouwd in 1720, was geen enkele afbeelding bekend, hoewel het bestek deed vermoeden, dat het een voor die tijd indrukwekkend gebouw moest zijn geweest. De heer G.H. Trines, oud-architect te Oosterwijk, heeft uit dit bestek een bouwtekening kunnen distilleren, die nagenoeg moet overeenstemmen met het oorspronkelijke ontwerp. Omdat er in de gemeentearchieven nog vele bestekken te vinden zijn, lijkt er op dit gebied voor geïnteresseerden een terrein braak te liggen. Het waaggebouw te Veghel is in 1781 afgebroken, toen op dezelfde plaats, iets ruimer van oppervlakte, een raadhuis werd gebouwd. Aan de hand van een plattegrond uit 1791, getekend door Hendrik Verhees, kon worden geconcludeerd, dat de achterzijde naast de kerk was gelegen (west) en de voorzijde aan het begin van De Straat (oostzijde).

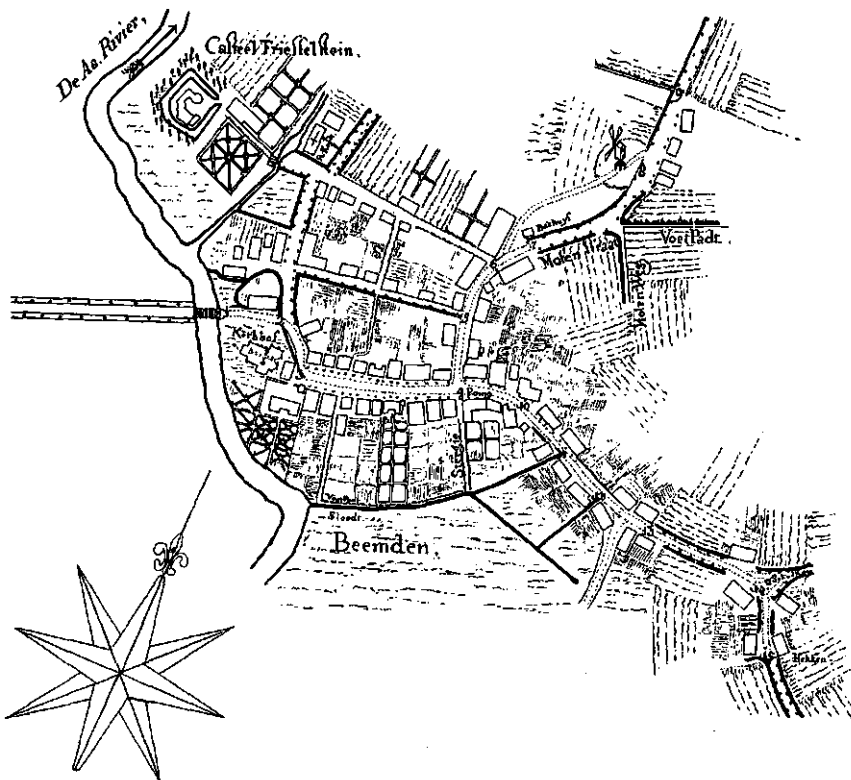
We zullen het bestek van 1720 op de voet volgen en zonodig toelichten. De hierin voorkomende maten „voet” en „duim” zijn herleid tot respectievelijk 28 cm en 2,8 cm. Enkele artikelen verwijzen naar andere aanwijzingen tijdens de bouw zoals de plaats van ramen en trap. Door het tegen elkaar afwegen van

feitelijkheden en logisch denken, konden die problemen worden opgelost. Het bestek bestaat uit twee gedeelten, elk met een eigen nummering van de artikelen.

Besteck waarop Marten van Kilsdonck president, Adriaen Hendrik Joosten, borgemeester, ende Gerardus de Jongh, secretaris, als gecommiteerdens dezer gemeente zullen besteedden; te maken een Booter off Waaghuis dervoegen hier naar breeder staat uytgedruckt.

1.

Voor eerst het metselwerck waar toe de besteeders sullen leveren niet anders als de steen en sant; het verdere noodig van alles niet uytgescheyden; soo van calck; ook de plancken tot de steygeringe, kuypen, touwen als andersints sal den aannemer moeten versorgen.

Gedeelte van de kaart figuratief van de kom van Veghel door Hendrik Verhees anno 1791. Links van nr. 3 het raadhuis, gebouwd op de plaats van het raadhuis.

2.
Den aennemer sal zijn fundament beginnen op die plaats hem aen te wijsen, ter lengte van 24 à 25 voeten; ende de breete van 18 voeten en moeten graven tot opt sant off vasten gront wel aengehayt ende gestampt tot de hoogte van twee voeten; van den gelijke gront waar toe een gedeelte van den aldaar staande muer sal moeten wegnemen en die steenen tot den grontslag gebruycken ten meesten nut van de besteeders.

Lengte 25 voet = 7 meter.

Breedte 18 voet = 5,04 meter.

3.
Op welcken grontslag sal den aennemer beginnen te metselen met drye steenen breed ten minste drye laagen, dan voorts drye laagen; met $2\frac{1}{2}$ steen na die met twee steenen tot boven de gelijke gront altijd van wederzijde effen schoon in snijdende.

Vanaf de fundering bestaat de breedte van de muur uit 3 stenen geleidelijk 2 stenen verminderend tot boven de grond.

4.
Soo voorts van boven de gelijke gront, met anderhalven steen ter hoogte van 10 voeten off eerste verdiepingh.

Begane grond tot plafond hoogte 10 voet = 2,80.

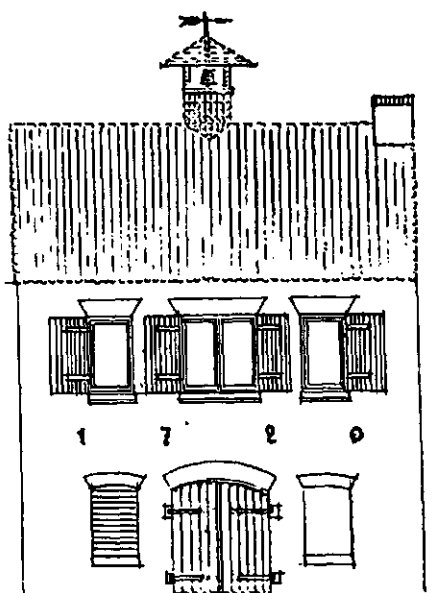
5.
Boven de voorschreven eersten verdieping ander negen voeten, met eenen steen te weeten de zijdt mueren, dog de opgaande geevels sal na den eijsch van de cap na het mede gaande modell mede met vlegtinge met eenen steen net opgewerckt moeten werden; latende ider geval $1\frac{1}{2}$ duijm vliegen.

Hoogte eerste verdieping tot plafond 9 voet = 2,52 m. De topgevel moet worden opgewerckt met vlechtingen (zie op bouwtekeningen en de zijgevels) en helt over (vliegt) tot 4,2 cm.

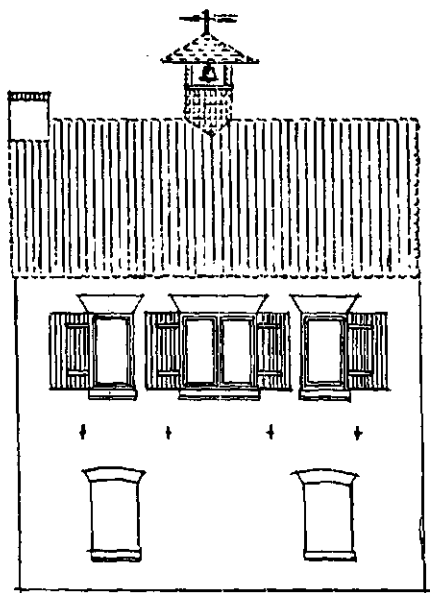
6.
Den aennemer sal van vooren naast de straat ende sulcx int midden van de zijt muer moeten maken eenen boog ter hoogte van seven voeten breed ses voeten van vooren met eenen halven steen ingesneeden; omme daar voor gehangen te werden een hecken, aen de zijde van de selve sal den aennemer moeten metselen 4 blauwe steenen; in de welke hij vier haken, waar aan het hecken gehangen sal worden, moeten inlaten ende met loot vast gieten.

Middenin de voorgevel moet een boog worden gemetseld ter hoogte van 1,96 m.; breed 1,88. Daar komt een poort in te hangen. T.b.v. de hangijzers moeten 4 arduinstenen (hardsteen) worden ingemetseld.

7.
Den aennemer sal van vooren en de op de zijde van desen bouw, te weeten daar hem sulcx aangeweesen sal werden; moeten maken drije à vier gaten, tot ende

Voorgevel (Oost)

Achtergevel (West)

op soodanige wijze hoogte en plaatse als hem aangewezen sal werden onder en boven met rollaagen alle boven boogs gewijs, welke van binnen met een halven steen ingesneden sal worden omme die met blinde off vensters, altijd van binnen gestopt te connen werden.

Op nadere aanwijzing moeten 3 à 4 gaten met in de voor- en zijgevel boogsgewijze rollagen komen, die van binnenuit met vensters kunnen worden gesloten. Deze werden dus niet van vensterglas voorzien.

8.

Den aennemer sal bovendien een gelijke gat aende zijtzijde van het hecke moeten laten, ter hoogte en wijte, als boven, dog van achter toe, ende van voren met eenen halven steen ingesneden ende becleet met een duijmse deel wel in een geploegt, om daar op alle placaten etc. geaffigeert te werden.

Aan de zuidkant van de voorgevel komt eenzelfde gat (als onder 7) maar dan dichtgemetseld tot een halve steen van de voorzijde, te dienen als publicatiebord.

9.

Den aennemer sal inde eerste verdieping moeten leggen een muur ter lengte van negen à 10 voet uijt de gront tot den zolder; ende tusschen de gevel en muur moeten leggen 5 à 6 trappen, tot bordes.

Vanaf de begane grond komt een muur tot de verdieping en tussen deze muur en de gevel een trap van 5 à 6 treden. De plaats van deze trap kon worden be-

paald naar de plaats van de gaten beschreven in artikelen 7 en 8.

10.

Op de tweede verdieping ter lengte voorschreven een muur van eenen halven steen waar in gestelt sal werden een deur, gebruijckct te werden tot bewaringe van het gewigt, schalen ende andere gemeentens matrialen.

Boven een muur metselen voor een materialenkast. Deze komt aan de zuidzijde, omdat volgens artikel 13 aan de noordzijde de schouw moet komen.

11.

Den aennemer sal inder voorschreven metsellerije moeten stellen alle zoodanige raamen als noodig sal zijn, ook in de eijndt gevels te laten zoodanige rondeelen als hem geordonneert sal werden.

Nadere aanwijzingen omtrent de plaats van de ramen op de verdieping.

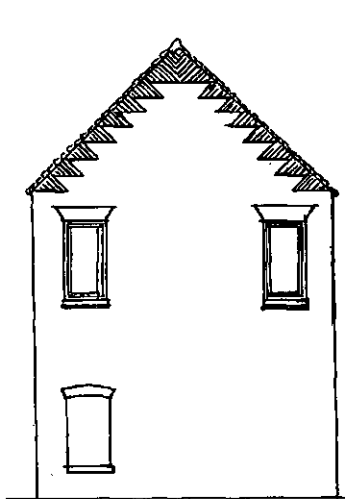
12.

Den aennemer sal de cap gemaackt zijnde, moeten decken met goede pannen, die alle nog soo van binnen, als vorst en langs de gevels, met goede mortel vermengt met koj hair moeten besetten ende bestreijcken, ook de (usen) onder het dack, dicht aen stoppen, de voegen rontsomme wel toevoegen ende affsetten op het netsen.

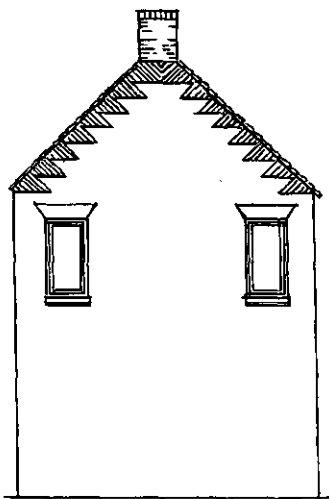
Kalkmortel vermengd met koehaar, gaten bij het dak dichtstoppen en opvoegen zo netjes mogelijk.

13.

Nog sal den aennemer in de tweede verdieping tegen den noorden gevel moeten

Zuidgevel

Noordgevel

maken een schouwe ter wijle van ontrent ses voeten ende boven uijt brengen met een nette pijp ende de lijst aen dezelve.

Ende off in desen bestecken iets mogete vergeeten zijn ende te gene nootsaackelijk dient gemaakt alsulcke sal den aennemer mede moeten doen, zonder tegen spreecken.

Item sullen mede besteedder het leveren van allen hout, glas, pannen, ijswerck; nagelen, slooten, loot en alle andere matrialen tot desen bouw ingevolge desen besteque noodig mitsgaders den arbeijt vant maken derselver vragten als andersints.

1.

Voor eerst sal den aennemer moeten maken een dobbel hecke, van latwerck de steijlen $3\frac{1}{2}$ duijm, breed 5 duijm, de reijgelen van 2 à 3 duijm, de laten van 1 à $1\frac{1}{2}$ duijm; alle gaaff sonder quast off speijnde en glad geschaafft.

Reijgelen = dwarslatten. Laten = latten.

2.

In de 1 verdieping sal den aennemer moeten leggen 10 ribben van dennenhout dick 5 ende 7 duijm, lanck 18 à 19 voet, aende welcke sal moeten geslagen werden 4 anckers gemaackt van duijms eijser ende geprepareert tot de letteren van 1.7.2.0. alle net gewerckt na den eijsch van achteren vier gelijcke anckers van $\frac{1}{4}$ lanck en de veeren naar advenant, dat alle met ancker nagel wel genagelt moeten werden.

10 Balken op de eerste verdieping (plafond begane grond) met 4 ankers aan beide zijden; aan een zijde (voorzijde) in de vorm van 1720.

3.

In de tweede verdieping sal den aennemer moeten maken, soo inde voor als agter zijdt muer, twee dobbel ramen, van 5 voet hoog buyten werck, breed 5 voet van buyten, met wage schotte vensters van $\frac{3}{4}$ duym op malcanderen spiegels gewijse, gewerckt van binnen met glas ramen; van $\frac{5}{4}$ wageschot breed $2\frac{1}{2}$ duym; met in een gewerckt, en de de gehengen winkelhaacks gewijse.

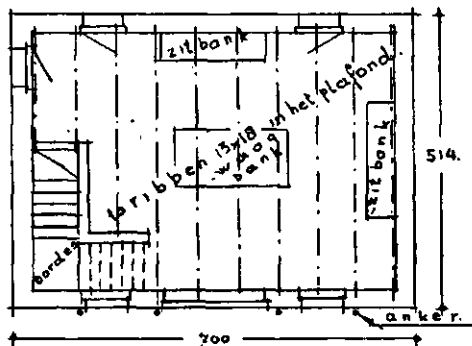
2 Dubbele ramen in voor- en achterzijde, voorzien van glas. Wagenschotte vensters = rechtdradige, gladde dunne eiken planken, gezaagd uit over de volle lengte gekloofde stukken die slechts één ruwe kant hebben.

Spiegelsgewijs = vanwege uitsnijdingen in elkaar vallend bij dichtslaan.

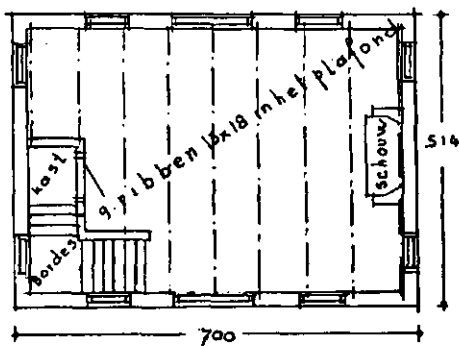
4.

Nog sal den aennemer inde voorsegde voor en agter zijt mueren; moeten maken vier enckele ramen; ter hoogte als de dobbele, breed $2\frac{3}{4}$ voet meede buyten werck, de 2 van vooren met opengaende glasraemen; met knipslootjens en schuiven ende in de achterste muer; met vast glas alle met suffisante glas spijlen voorzien.

2 Enckele ramen in voor- en achterzijde van glasspijlen voorzien.

Begane grond - 1e verdieping

2e verdieping

5. Gelijk oock in de gevels te weten in de zuydgevel; een gelijcke enkel raam ter hoogte en wijte als voor met vast glas, twee in de gevel in den noorden; van waar d'eeene, met een vast, en d'ander met een opengaande glasraam sal moeten stellen, alle de raamen sullen moeten gemaakt werden van gesont eijkenhout dick 4 en 5½ duym, gaaff geschaaft ende net en digt in den haack gewerckt, te reekenen na wesels off hout maate.

2 Enkele ramen in de zijgevels, waarvan er 1 moet kunnen worden geopend.

6. Item in de tweede verdieping sal moeten gelegd werden negen ribben van 5 en 7 duym ter lengte als voor geheel gaaff geschaafte welke van vooren met vier anckers de schuiten van 7/4 lanck soo veel mogelijk op het midden van de pinnante gebraght ende van achteren mede vier, geheel hecht aen de ribben geslagen te werden.

Ook aan 4 balken van de 2e etage moeten ankers komen.

7. Den aennemer sal op de zijt mueren moeten leggen, muer platen dick 2½ ende breed 6 duym, van eijcke hout, aen ider eijnt met anckers als voor, vast gemaakt gelijk ook in de 1e verdiepingh aen ider hoek een ancker sal moeten geslagen werden.

8. Den aennemer sal op de ribben in de 2 verdieping moeten maken twee creupel gebinte van goet eijken hout, de steijlen ende balcken van 5 ende 6 duym, wel met sijne carbeelen, met gaten en pinnen na den eijsch in een gewerckt, ende boven op de selver twee gespannekens van 4 ende 4 duym te samen ter lengte van ontrent 13 voet.

Creupel gebint = verbinding jukbalkschoor met jukbeen (zie dwarsdoorsnede). Carbeel = jukbalkschoor.

9.

Den aennemer sal moeten leggen 2 rechte gordingen van 5 en 6 duym ende de naalde van 4 ende 4 duym welcke met anckers in de gevels wel vast moet gemaakt werde.

Naald = nokhout.

10.

Den aennemer sal boven op de Vorst moeten stellen een toortjen hoog 5 à 6 voeten viercant op twee stijlen op de balcken van de gebinten wel voorsien, voor het affwajjen met plancken te becleeden en de met leijen off schalien te decken boven opt selve een cooper vaan ende een aschken, waar aen een schelde moet hangen, alles naden eijsch te maken, de steijlen met loot becleeden, soo ook benedent vaantjen, voor de in wating ende daar in moeten hangen een clock off schel van 16 à 20 st., met touw en alle gereetschap.

Klokketorentje gedekt met leien; met koperen vaantje.

11.

Den aennemer sal de geheele cap moeten becleeden met sparren off gesaagde ribben van 3 en 3 duym, digt middel op middel van $7/4$ voet, hoog 13 voet onder op de muer plaat, met een voet op de muerplaat en op de gordinge ende boven aen de naalde wel genagelt en de gelijk gelijk gelegt.

12.

Welcke cap met suffisante denne gesaegde latten becleet ende met roode pannen behangen ende gedect te werden; alle naden eijsch en boven op de pannen naar den zijden westen overcapt met goet hout.

Een kap met panlatten; rode pannen.

13.

De zolder sullen gemaakt werden van $5/4$ drooge balkdelen onder en boven geschaaft, gespont ende met veeren gevoegt.

Veeeren = messing: uitsteeksel in lengterichting op de zijkant van een plank (deel), ter opsluiting in de groef van de andere plank/deel.

14.

In de onderste verdiepingh sal den aennemer vant eijnden van de steene trappen aff moeten maken een bordis ende aldaar tot de 2e verdieping 6 à 7 trappen van eijckehout van 2 duym dick ende 7 duym breed van der zijde in stijlen van 3 duym dick ende 7 duym breed ingelaten ende van onder digt becleet werden.

Het trappenhuis; tot het bordes stenen treden, van bordes tot verdieping houten treden.

15.

Op de bovenste off 2e verdieping sal moeten gemaakt worden twee deur gebinten met twee spiegeldeuren, van $5/4$ balckdelen alle met zijne gehengen, duymen, slooten etc.

Spiegeldeuren: deur van ineengeploegde planken, waarop een omlijsting van klampen bevestigd is.

16.

Aldaar sal den aennemer moeten maaken een mantelboort ende eene tamelijcke lijste voor de schouwe en voor de vraelijcheit ende off iets verders noodig mogte zijn, 't zij wat het zij als het de drie gecommiteerdens sullen oordelen, sal hij aennemer sonder tegensprecken moeten maken en sonder daar voor te mogen declareren ten ware boven de 25 gld. quam te excederen.

Mantelboort: de plank onder de toog (op de schoorsteenmantel) te verfraaien op aanwijzing van 3 gecommiteerden tot maximaal 25 gulden.

17.

Den aennemer sal de steenen in goeden calck ende mueren net moeten opwerken ook de steenen die voor off agter geleijt moeten werden, moeten uijtsonderen en sig reguleeren naar de ordres van de besteeders waarvan altijd imant present zal zijn, ende daags soo lange den bouw duert genieten van den aennemer 10 stuijvers. Ook aenden metselaar, timmerman off anderen om opsigt te dragen dat alles volgens den besteecke wordt gemaakt, sal mede daags van de aennemer profiteeren 18 st.

Het dagelijks toezicht kost de aennemer in totaal 28 stuivers.

18.

Den aennemer sal oock geen hout van wat natuer mogte weesen; anckers off ander eijserwerck mogen gebruijcken t zij alvorens is gevisiteert off 't selve zij conform de bestecque.

19.

Den aennemer sal zijne bedonge penningen niet eerder ontfangen; voor dat het werck ten vollen sal zijn gemaakt, opgenomen gelaudeert ende geapprobeert; en t gene naar de besteeders ordonnantie niet mogte gedaen zijn; sal herstelt zijn.

20.

Den aennemer sal dit werck compleet en gedaen moeten hebben inde maant van april aenstaende op peene van daags te verbeuren 3.3.0 't zij om gewigte redenen 't welck sal staan aent oordeel der besteeders.

21.

Den aennemer sal ook gehouden zijn aenstonts tot voldoeningh ende naarcoring deser conditie te stellen twee suffisante binneborge genoegsaam gegoijt ende geerfft, ende voort minste meesterschap, van duijsent gulden sijn hebbende, welke neffens den aennemer een voor all ende onverscheidten als schuldenaar principael sullen gelooven deze conditie ende de ordres der besteeders in alles naa(r) te comen ende te voldoen onder de willige condemnatie van desen gerigte, daartoe onwederroepelijk constitueerende twee procureurs postillee-

rende voor deselve d'eene omme daar inne te confecteeren gelovende opt verbant als voor te houden voor goet vast ende van waarde.

De aannemer moet voor 1000 gulden 2 borgen stellen.

Ende off imant, aennemer in gebreecke bleewe de conditie te voldoen sal t besteeders vrijstaen; 't selve publiek offte uijtte hant te verpagten ten laste en perijckel van den failante aennemer; gelet min 't selve min geldende sal weesen tot proffijt der besteeders qua en gellet meer 't selve meer geldende, sal men met alle costen ende schaden van regent, op den gebreeckigen aennemer en borgen verhalen all met regt (ver)worven schult daar van protesteeren.

Den aennemer sal oock aenstonts moeten betalen voort formeeren van de bestecque	5. 0.0
Item aen de secretaris voort schrijven en affhangen deser behalve de copije	7.10.0
Aen de officier	2.10.0
En voor de wijncoop te bekeeren ter belieffe der besteeders sonder contrudictie	5. 0.0
	<hr/>
	20. 0.0

Nog sal den aennemer moeten maken de waagbanck met eenige bancken daer de vrouwen op sitten soo als de besteeders sullen oordeelen en een deur voor de trap, sloot en geheng vast.

Nog toegevoegde bepalingen. Het zijn de vrouwen die doorgaans met de boterkorf ter markt gaan.

Een deur voor de trap teneinde tocht op de verdieping te voorkomen.

Op heeden den neegenden januari seventhien hondert en twintig is dit bovenstaande gebouw in lote volgens de conditie aengenomen bij Jan van Striyp woonagtig tot Eijndhoven voor de somme van seshondert en tagtentig gulden ende heeft geloofd ende neffens hem op huijden Dirk van den Tillaart ende Antonij van Geelkercken sijne borge ende hebben een voor alle ende onverschijden aen schuldenaer principael opt verbant henne persoonen ende goederen present en toecomende gelooft deze conditie in alles naar te comen ende te voldoen aff sub supra deser de ondergeth. schepenen ende verclaert hij aennemer 't selve mede te hebben aengenomen voor Jan (Wijs) ende Peter Driessen sulx met haer drijen zijn 't samen doende ende alhier mede compareerende 't selve zijn accepteerende.

Tot slot nog enkele aanwijzingen voor degenen, die een dergelijk onderzoek willen ondernemen.

1. Breng een bezoek aan het oud archief van uw gemeente. Raadpleeg de inventaris van het bestuursarchief, waarin vrij vooraan de resolutieboeken van de schepenen vermeld staan. In het algemeen zijn teksten vanaf ± 1700 goed te

lezen, zonder kennis van het oude schrift. De bestekken zijn vrij snel te vinden omdat ze op meerdere bladzijden staan beschreven. In enkele gevallen zijn de bestekken ook op andere plaatsen in de inventaris te vinden. De archivaris zal u eventueel bij kunnen staan.

2. Hebt u een keus gemaakt, ga dan na, of nog afbeeldingen, situaties of dorpsgezichten bekend zijn betreffende het gebouw. Bestond het nog in 1832 dan moet de situatie op de minuutplan van het kadaster voorkomen; mogelijk geeft de klassering van gebouwde eigendommen nadere aanwijzingen.

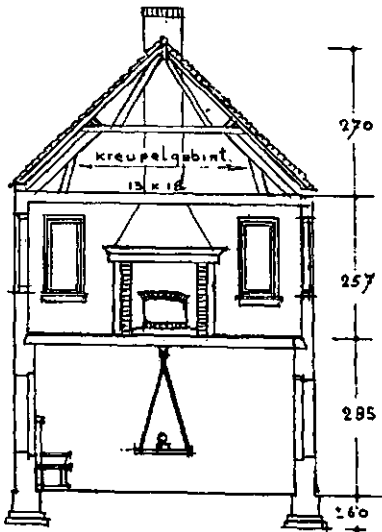
3. Zijn er in de omgeving nog gebouwen bekend uit dezelfde periode, dan kunnen die van dienst zijn bij opkomende vragen.

4. Raadpleeg in de bibliotheek van het archief of elders de volgende *naslagwerken*:

- J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten*, Amsterdam 1982.
- Stichting historisch boerderij-onderzoek. *De benaming van houtverbindingen en constructieve houten elementen bij oude boerderijen*, Arnhem 1982.
- Dr. E. Verwijs en dr. J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, 's-Gravenhage 1885 (herdruk 1969).
- *Woordenboek Nederlandsche taal*, 1882.

Bronnen

gemeentearchief Veghel, inv. nr. II B-4.

Dwarsdoorsnede